

УДК 349.9:331.45

О. С. Козерацька, ст. викладач

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ЛАТЕНТНІСТЬ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ БЕЗПЕКИ ПРАЦІ

В умовах побудови правової держави особливо актуальним стає питання про формування режиму законності, запобігання і профілактики правопорушень. Програми боротьби із злочинністю мали б великий коефіцієнт корисності, якби включали заходи щодо попередження латентності окремих категорій і видів злочинів. У статті досліджуються чинники, які сприяють латентності злочинів проти безпеки праці, пропонується комплекс заходів, спрямованих на їх нейтралізацію, а також методика по виявленню прихованих злочинів.

Ключові слова: латентна злочинність, охорона праці, виробничий травматизм, природна латентність, штучна латентність, цивільно-правовий договір підприємства, інформаційно-порівняльний метод.

Одним з найважливіших чинників демократизації вітчизняного суспільства в ході побудови в Україні правової держави є, поза сумнівом, конституційне закріплення прав і свобод людини і громадянина як вищої цінності. Проте проте декларування найширших прав ще не означає, що у людини з'явилася реальна можливість користуватися повною мірою благами, які лежать в їх основі. Для реального забезпечення всіх прав і свобод людини необхідний дієвий соціально-юридичний механізм реалізації прав і свобод, який містить гарантії їх забезпечення і захисту. Однією з найважливіших груп серед прав і свобод людини і громадянина виступають трудові права, до яких належить право на належні, безпечні і здорові умови праці.

За даними Фонду соціального страхування, від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань в Україні у 2007 році порівняно з попереднім роком кількість випадків травматизму на виробництві зменшилася на 1083 випадки або на 5,4 % (18 982 травмованих осіб), кількість травмованих зі смертельним наслідком збільшилося на 33 особи або на 3,6 % (925 осіб). Кількість випадків професійного захворювання на виробництві та смерті внаслідок профзахворювання зменшилася — відповідно на 191 або на 3,1 % (5 947 осіб) та на 115 або 19,8 % (467 осіб).

Аналіз виробничого травматизму та професійної захворюваності на підприємствах, установах і організаціях України за 2007 рік свідчить про те, що роботодавці, посадові особи та фахівці служби охорони праці вживають недостатньо профілактичних заходів для створення безпечних та нешкідливих умов праці на робочих місцях, які мали б попередити виробничий травматизм, аварійність та професійну захворюваність, викликані умовами праці, призупинити та зменшити динаміку їх зростання. Підтвердженням цьому є те, що 77,9 % (15730 осіб) нещасних випадків на виробництві сталися через організаційні причини.

На розширеному засіданні колегії Генеральної прокуратури України, яке відбулося 29 лютого 2008 року та було присвячено стану додержання законодавства про охорону праці і прокурорського нагляду з цих питань, заступник Генерального прокурора України Тетяна Корнякова зазначила, що у 2007 році прокурорами у сфері охорони

праці порушено 555 кримінальних справ, з яких 463 направлено до суду. За документами реагування, до відповідальності притягнуто майже 10 тис. посадових осіб.

Як бачимо, кількість нещасних випадків на виробництві, які сталися у 2007 році з організаційних причин, значно перевищує кількість порушених кримінальних справ щодо порушення посадовими особами підприємств, установ і організацій законодавства про охорону праці, де останні складають лише 3,5 %.

Слід зазначити, що ситуація, яка склалася останніми роками з охороною праці, є інтегральним показником загального неблагополуччя на підприємствах, установах і організаціях України — зниження відповідальності керівників усіх рівнів за належну організацію і результати виробництва в будь-якій сфері діяльності, безвідповідальність і безкарність за упущення і розвал, а деколи і злочини в цій галузі.

Не можна не згадати про трагедію, яка сталася на орендному підприємстві “Шахта ім. Засядька” і стала найбільш масштабною за час незалежності України. В результаті трьох вибухів на шахті 18 листопада, а також 1 і 2 грудня 2007 року, загинули 106 людей (101 гірник і 5 рятувальників). Жахлива статистика свідчить про те, що на цій шахті з 1999 року було травмовано близько 2 тисяч гірників, зокрема 286 — смертельно.

За даними комітету, в період з 2 січня по 5 лютого 2008 року працівниками Держгірпромнагляду на шахті було проведено 112 обстежень, під час яких виявлено понад 1000 порушень вимог нормативно-правових актів з охорони праці, в тому числі 102 порушення вимог пилогазового режиму. Але навіть після останньої трагедії керівництво шахти продовжує цинічно ігнорувати вимоги правил безпеки. За фактами цих вибухів Донецька прокуратура порушила кримінальні справи, але до цього часу жодну посадову особу не притягнуто до відповідальності. Відсутність дієвих заходів визначає слабкість державного захисту прав і свобод громадян, а також породжує думку про безсилля правоохоронних органів і судової системи. Все це вкрай сприяє подальшому розвитку криміногенної обстановки в Україні.

Таким чином, стан охорони праці і виробничого травматизму передбачає посилення комплексної правової дії, у тому числі і застосування кримінально-правових заходів. Порушення правил охорони праці належить до високолатентних злочинів, отже, кількість цих злочинів значно більша, ніж офіційно зареєстрована і розслідувана кількість. Тільки цією обставиною можна пояснити обмаль кримінальних справ про злочини, які передбачені у Розділі Х. “Злочини проти безпеки виробництва” Особливої частини Кримінального кодексу України (далі — КК України) [1, 475], розглянутих судами України.

На існування *латентної, тобто прихованої* (від лат.: lateens (latentis) — прихований) злочинності звернено увагу ще на початку XIX століття. Вже в працях одного з основоположників соціологічного напрямку у вивченні злочинності, видатного бельгійського кримінолога А. Ж. Кетле, звернуто увагу на факт існування латентної злочинності. Відзначаючи, що реальні межі злочинності значно перевершують відомі, А. Ж. Кетле писав, що відома лише частина всіх злочинів, що скоюються [10, 262].

У Росії це явище почало вивчатися наприкінці 60-х років XX століття. Саме тоді з’явилися перші спроби радянських кримінологів дати визначення латентної злочинності. Один з перших дослідників поняття *латентної злочинності* серед вітчизняних кримінологів — В. В. Панкратов, який у контексті аналізу проблем, пов’язаних з непрямими методами вивчення злочинності, визначав латентну злочинність як сукупність злочинів, невиявлених органами міліції, прокуратури і суду і, відповідно, таку, що не відбивали в обліку кримінально-караних діянь [11, 7]. Дещо пізніше Р. М. Акутаєв у роботі “Латентна злочинність: актуальність, проблеми та поняття” визначає латентну злочинність як сукупність діянь, що не призвели до застосування кримінально-правових заходів реагування і дії з боку органів,

що проводять переслідування і притягнення винних осіб до відповідальності. А також визначає її специфічні ознаки, якими, на його думку, є нез'ясованість і необліковність сукупності злочинів органами, що здійснюють переслідування та притягнення винних осіб до відповідальності, ведучими їх реєстрацію і облік, а також нерозкриття (неповнота розкриття) діянь слідчими органами [8, 86].

У останній час основна увага приділяється науковцями питанням розробки методів вимірювання не тільки всієї латентної злочинності, але і латентності окремих злочинів.

Кримінологічна ситуація, що склалася, вимагає подальшого аналізу причин злочинності для принципового вдосконалення системи заходів попереджувальної дії на протиправні порушення, що роблять замахи на конституційні права громадян у сфері охорони праці, при цьому високий ступінь латентності цього виду правопорушень визначає гостроту проблеми.

Більшість кримінологів пропонують таку класифікацію латентності: *природна латентність, суміж ситуації, штучна латентність*. До *природно-латентних* вони відносять сукупність злочинів, що не стали надбанням органів і установ, які їх реєструють і здійснюють переслідування винних, відповідно неврахованих у кримінальній статистиці, і щодо яких не вжито передбачених законом заходів реагування.

Інший різновид латентної злочинності — *сукупність штучно-латентних діянь* — утворюють як відомі правоохоронним органам злочини (але не взяті ними на облік), так і ті, які знаходяться на обліку, але не розкриті або неповно розкриті.

Злочини проти безпеки виробництва мають, головним чином, *штучну латентність*, яка включає злочини, що не знаходяться на обліку у правоохоронних органів, з яких не порушено кримінальні справи, хоча інформація про них мають у своєму розпорядженні певні установи, підприємства, організації. Вона стала надбанням і правоохоронних органів, але останні не вживають необхідних заходів до належного використання цієї інформації. В зв'язку з цим Л. М. Давиденко правильно відзначає, що велику частину латентних злочинів в галузі охорони безпеки праці складають такі діяння, які можна вважати прихованими лише умовно, оскільки відомості про них містяться в офіційних документах, що зберігаються на підприємствах. Існування цих груп латентних злочинів пов'язано з наявністю недоліків в організації боротьби з цим видом злочинів [9, 40].

На нашу думку, до латентних злочинів цієї категорії належать не тільки незаявлені злочини, але і ті, за якими було відмовлено в порушенні кримінальної справи. Сюди ж слід віднести вже порушені кримінальні справи, які були припинені за реабілітуючих підстав (що багато в чому обумовлено складністю розслідування цих справ).

Відповідно до ст. 112 Кримінально-процесуального кодексу України (далі — КПК) досудове слідство у справах про злочини проти безпеки виробництва провадиться слідчими прокуратури [2, 331]. Розслідування цих кримінальних справ, як правило, ускладнено цілою низкою чинників. Найбільш значущі з них: невчасне повідомлення роботодавцем органам прокуратури про нещасний випадок на виробництві, що істотним чином ускладнює несвоєчасно почате розслідування, спричиняє за собою непоправну втрату доказів, дозволяє негативно вплинути на потерпілого і очевидців нещасного випадку; значна складність у з'ясуванні слідчим специфічних технічних особливостей виробництва або робіт, при проведенні яких були злочинно порушені правила охорони праці. Ці та інші аспекти призводять до значного обсягу припинених кримінальних справ, а також справ, припинених, як правило, у зв'язку з тим, що слідчий не знає, які дії необхідно зробити щодо розслідування, і ухвалює своє рішення за надуманими підставами [5].

Так, в узагальненні практики розгляду судами кримінальних справ про злочини, пов'язані з порушенням вимог законодавства про охорону праці, зазначено, що слідчі не завжди всебічно й повно досліджували об'єктивну сторону злочину. Зок-

У разі виконання цивільно-правових договорів не діють також гарантії, які встановлені законодавством про працю України.

Так, до початку роботи за укладеним трудовим договором власник або уповноважений ним орган зобов'язаний: роз'яснити працівникові його права та обов'язки і проінформувати під розписку про умови праці, про наявність на робочому місці, де він буде працювати, небезпечних і шкідливих виробничих факторів, які ще не усунуто, та можливі наслідки їх впливу на здоров'я; про його права на пільги і компенсації за роботу в таких умовах відповідно до чинного законодавства і колективного договору; ознайомити працівника з правилами внутрішнього трудового розпорядку та колективним договором; визначити працівникові робоче місце, забезпечити його необхідними для роботи засобами; проінструктувати працівника про техніку безпеки, виробничої санітарії, гігієни праці і протипожежної охорони. На підставі ст. 153 Кодексу законів про працю України [4, 688] роботодавець зобов'язаний забезпечити працівникам безпечні та необхідні умови праці. Безпека технологічних процесів, машин, механізмів, устаткування та інших засобів виробництва, стан засобів колективного та індивідуального захисту, що використовуються працівником, а також санітарно-побутові умови повинні відповідати вимогам нормативних актів про охорону праці. Власник або уповноважений ним орган повинен впроваджувати сучасні засоби техніки безпеки і забезпечувати санітарно-гігієнічні умови, що запобігають виробничому травматизму та виникненню професійних захворювань працівників. Роботодавець не вправі вимагати від працівника виконання роботи, пов'язаної з явною небезпекою для життя, а також в умовах, що не відповідають законодавству про охорону праці.

Що ж до цивільно-правових відносин, то згідно зі ст. 850 Цивільного кодексу України (далі — ЦКУ) [3, 262] замовник зобов'язаний сприяти підрядникові у виконанні роботи у випадках, в обсязі та в порядку, встановлених договором підряду; тобто у цивільно-правових відносинах визначальними для умов праці виконавця є те, про що домовились сторони. У найбільш поширеному на практиці заміненні трудових договорів — цивільно-правовому договорі підряду, відповідно до ст. 837 ЦКУ — одна сторона (підрядник) зобов'язується на свій ризик виконати певну роботу за завданням другої сторони (замовника) [3, 259].

Користуючись складною економічною ситуацією, яка склалася в Україні, та правовою необізнаністю населення, роботодавець примушує працівників до укладання цивільно-правових договорів підряду. До цієї категорії працівників слід віднести так званих “гастарбайтерів” (нім. *Gastarbeiter* дословно: гость-рабочий (нім. *Gast + Arbeiter*) — іностранный наёмный работник), з якими взагалі не укладаються ніякі договори, нещасні випадки з ними не розслідуються та не фіксуються, їх нібито не існує.

Таким чином, виконання працівником роботи на власний ризик позбавляє його права на соціальний захист, а роботодавцю надає можливість уникнути відповідальності, в тому числі і кримінальної. Такі злочини залишаються поза увагою відповідних державних органів, правоохоронних органів, що, на нашу думку, є ще одним різновидом латентної злочинності.

Нагляд за дотриманням і належним застосуванням законодавства про охорону праці здійснює Генеральний прокурор України і підпорядковані йому прокурори. Найбільш дієвим засобом виявлення порушень законності є перевірка виконання законодавства про охорону праці безпосередньо на підприємстві.

Розкриваючи методи виявлення латентних злочинів, Р. М. Акутаєв зазначає, що, окрім економіко-правового аналізу, інша група методів виявлення латентних злочинів — оперативно-слідча — включає і ряд інших, не менш ефективних, прийомів і способів їх виявлення. Деякі з них зводяться до зіставлення і порівняльного вивчення відомостей, що знайшли відображення в наказах, рішеннях, поданнях, службових довідках, звітах та інших документах, які містять кількісні показники скоєних

злочинів певного виду, з офіційними даними порушених за ними кримінальних справ. Тим самим вдається встановити злочини, інформація про здійснення яких не була доведена до правоохоронних органів (природна латентність), або ці факти, що стали їх надбанням, не спричинили законних заходів реагування (штучна латентність) [7, 58]. Так, інформаційно-порівняльний метод може бути застосований для визначення стану латентності при порушенні законодавства про охорону праці, первинну інформацію про який можна отримати із: листків непрацездатності за вказаний період (довідки), що видані закладами охорони здоров'я у зв'язку з будь-якими нещасними випадками — на виробництві, в побуті, на шляху до роботи або з роботи тощо, та додані до них документи; журналів обліку звернень працівників за першою медичною допомогою, що ведуться в медичних пунктах підприємств (якщо такий медпункт організовано); звітів про травматизм на виробництві згідно з установленою Держкомстатом України формою № 7-ТНВ; актів форми НТ про розслідування нещасних випадків невиробничого характеру; актів довільної форми або інших документів, матеріалів, висновків, довідок органів внутрішніх справ, державної автомобільної інспекції, тощо, які стосуються будь-яких нещасних випадків з працівниками підприємства (незалежно від місця, часу події, попередньої кваліфікації цих випадків та інших факторів), та ін.

Для поліпшення умов праці, здоров'я працюючих і їх соціального благополуччя необхідно удосконалювати ряд заходів, з яких за пріоритетністю ми б виділили певні напрями:

1. Подолання правового нігілізму керівників установ, підприємств, організацій і окремих громадян шляхом висвітлення проблем злочинності у сфері безпеки виробництва в засобах масової інформації. Звернення уваги суспільства до тих можливих негативних наслідків, які містить в собі загроза зростання латентної злочинності у сфері охорони праці;

2. Забезпечення законності функціонування системи кримінальної юстиції в державі, підвищення рівня довір'я населення до неї;

3. Перегляд статистичного підходу до вивчення злочинів проти безпеки виробництва, що, безумовно, спричинить за собою зниження латентності цього виду злочинів;

4. Підвищення ефективності правоохоронної діяльності, вимогливості до рівня професіоналізму працівників правоохоронних органів. У зв'язку з цим необхідне введення спецкурсів для вивчення проблем злочинності, пов'язаної з порушенням законодавства про охорону праці, в юридичних вузах нашої держави;

5. Початок роботи із створення методичних рекомендацій з питань виявлення, розкриття і розслідування злочинів у сфері охорони праці, оскільки уміння розкривати і розслідувати злочини безумовно веде за собою і зниження рівня латентності даного виду злочинних посягань.

6. Вирішення цієї проблеми ми також бачимо в посиленні заходів дисциплінарної, адміністративної і кримінальної дії на працедавців і посадовців, дії або бездіяльність яких призводять до приховування злочинів проти безпеки праці. Це положення повинно знайти чітке, недвозначне відбиття в законодавстві.

Література

1. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар. Видання п'яте, перероблене та доповнене / Відп. ред. Є. Л. Стрельцов. — Х.: ТОВ "Одіссей", 2008. — 800 с.
2. Уголовно-процессуальный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / Под общей редакцией В. Т. Маляренко, Ю. П. Аленина. — Х.: ООО "Одиссей", 2003. — 960 с.
3. Гражданский кодекс Украины. — Х.: ООО "Одиссей", 2007. — 400 с.
4. Научно-практический комментарий к законодательству Украины о труде / Б. С. Стычинский, И. В. Зуб, В. Г. Ротань. — 5-е изд., доп. и перераб. — К.: Издательство А. С. К., 2004. — 1072 с.

5. Практика розгляду судами кримінальних справ про злочини, пов'язані з порушенням вимог законодавства про охорону праці. Узагальнення підготовлено суддею Верховного Суду України у відставці Самелюком П. О. та головним консультантом управління вивчення та узагальнення судової практики Іщенко О. С. www.scourt.gov.ua

6. Законодавство України про охорону праці (у трьох томах), т. 2. — Київ, 2007. — 340 с.

7. Акутаев Р. М. К вопросу о методах измерения латентности преступности // Государство и право, 1998. № 7 — 228 с.

8. Акутаев Р. М. Латентная преступность; актуальность проблемы и понятие // Государство и право. 1997. № 12. — 230 с.

9. Давыденко Л. М. О латентности преступлений, посягающих на безопасность труда. — В сб.: Вопросы борьбы с преступлениями, совершаемыми в народном хозяйстве. М., 1980 — 108 с.

10. Кетле А. Ж. Социальная физика, или опыт исследования о развитии человеческих способностей: В 1 т. / Под ред. А. Русова. — Киев [Киевск. коммерч. ин-т]. — 198 с.

11. Панкратов В. В. Косвенные методы изучения преступности // Вопросы борьбы с преступностью. М., 1967. — 230 с.

12. Словарь иностранных слов. — М., 1980. — С. 279.

Е. С. Козерацкая, ст. преподаватель

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ЛАТЕНТНОСТЬ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ПРОТИВ БЕЗОПАСНОСТИ ТРУДА

РЕЗЮМЕ

В условиях построения правового государства особенно актуальным становится вопрос о формировании режима законности, пресечения и профилактики правонарушений. Программы борьбы с преступностью обладали бы большим коэффициентом полезности, если бы включали меры по предупреждению латентности отдельных категорий и видов преступлений. В статье исследуются факторы, способствующие латентности преступлений против безопасности труда, предлагается комплекс мер, направленных на их нейтрализацию, а также методика по выявлению скрытых преступлений.

Ключевые слова: латентная преступность, охрана труда, производственный травматизм, природная латентность, искусственная латентность, гражданско-правовой договор подряда, информационно-сравнительный метод.